УДК 94:314.15](47+57)„195/200”
DOI: https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-226-246

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF MIGRATION PROCESSES IN THE SOVIET PERIOD IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Петро Шихов,
аспірант кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін
E-mail: shihov.peter@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2314-7614
Researcher ID: ACA-8192-2022
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

Petro Shykhov,
Postgraduate student of studying of the department of History and Culture of Ukraine and special historical disciplines
E-mail: shihov.peter@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2314-7614
Researcher ID: ACA-8192-2022
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article attempts to generalize the theoretical foundations of research on migration processes in the explorations of Soviet researchers in the second half of the twentieth century.

It is determined that the concept of «human migration» has many definitions. It was found out that the reason for the diversity of interpretations of this term is the scientific specialization of a particular researcher, as the study of population migration was carried out by specialists in various sciences. It is established that

ISSN (print) 2518-7600 ISSN (online) 2524-1060
https://sdc-journal.com

the work in this area was conducted by researchers in such sciences as geography, economics, sociology and demography.

It was found out that the explorations of this period are divided into three periods. The first period is the recovery period, when the ban on research was lifted after Stalin's time and is characterized by the beginning of the formation of the theoretical basis with the experience gained in the 1920's and 1930's. The third period is the time of formation of a separate science of «migration studies» and generalization of all acquired practical experience.

It is pointed out that the period of resumption of research in the field of migration falls on the end of the 1950's. It is determined why Siberia became the basis for practical intelligence in the field of migration.

A number of scientists who were engaged in the formation of theoretical and later practical research base are mentioned. The sphere of their interests in this field is described. The contribution made by scientists to the formation of a single theoretical apparatus, which was then transformed into a separate science, it was determined. It was found out that scientists rely in their research only on the Soviet experience and the formation of the theoretical basis of research takes place in isolation from international experience in this field. Mathematical attempts to describe migration processes on the basis of statistical data are also noted. The purpose of research on this problem has been determined, as the study of migration has allowed to develop more effectively the state policy of population migration, as well as to improve industrial and urban policy.

Keywords: *migration studies, the USSR, Donbas, special settlements, organized recruitment, resettlement, population mobility, demography.*

Постановка проблеми. Міграційні процеси є одним із найважливіших факторів формування суспільства, які дають змогу зрозуміти історію становлення тієї чи іншої держави за окремий проміжок часу. Міграція є одним із тих чинників про

© Shykhov Petro

який можна судити не тільки за його інтенсивністю, але і за результатом. Друга половина XX ст., а саме з 1950-х років, стала початком нового етапу демографічних досліджень для радянських дослідників. Під час років репресій, голоду і війни вивчення міграційних процесів було зведено до мінімуму задля приховування фактів примусових переселень, систем спецпоселень, таборів ГУЛАГу та інших злочинів радянської влади. У перші післявоєнні роки через величезну нестачу населення і втаємничення фактичного числа людських втрат у воєнний період демографічні дослідження не проводились. Дослідження з вивчення демографічних процесів, зокрема і міграційних, відновились задля проведення першого повоєнного перепису населення 1959 р. Саме з того часу такі дослідження набули розповсюдження і підтримувались радянською владою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми міграційних процесів основну увагу приділяла група радянських вчених, метою дослідження яких був аналіз витоків та шляхів переміщень груп населення, причин, які спонукають людей до переселення. Після періоду негласної заборони досліджень в області міграцій у період «відлиги» починається відродження розвідок з даного напряму. Зокрема, теоретичні аспекти були висвітлені у працях: В. І. Пєрєвєдєнцева (Переведенцев, 1975), А.Г. Волкова (Волков, 1967, 2014), О.У. Хомри (Хомра, 1975), Б.С. Хорева (Хорев, 1978).

Практичну сторону досліджень міграційних процесів склали праці дослідників: Ж.А. Зайончковської (Зайончковская, 1972), Т.І. Заславської (Заславская, 1969, 1970, 1978), Л.Л. Рибаковського (Рыбаковский, 1969, 1973), Г. М. Зуєва, Є. Л. Сороко (Зуев, Сороко, 1978), Б. С. Хорєва (Хорев, 1974, 1975, 1981). Але потрібно зважати на те, що дослідження радянського періоду перебували в полоні ідеологічних впливів і стереотипів комуністичної системи, хоча й мають певний науковий інтерес.

© Шихов Петро

Серед досліджень щодо міграційних процесів в Україні другої половини XX ст. слід виокремити таких дослідників як: В. Ф. Близнюк (Близнюк, 1975), Л.Ю. Бернштейн (Бернштейн, 1962), О. П. Данильченко (Данильченко, 1984), Т. П. Заріхта (Заріхта, 1971), В. І. Товкун (Товкун, 1966) та ін.

Серед сучасних досліджень теоретичної основи вивчення міграційних процесів радянської доби можна виокремити розвідки К. Жбанової (Жбанова 2016), О. Малиновської (Малиновська, 2013), Н. Касьянової (Касьянова, 2016), В. Іванішиної (Іванишина, 2004), В. Коцур (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014.) та ін.

Мета дослідження – визначити основні трактування поняття «міграція населення», проаналізувати радянські дослідження з міграційних процесів, визначити методи, які використовували дослідники у вивченні даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Міграція населення – давнє і звичне явище для людей, яке притаманне для всіх груп населення протягом всієї історії людства. Сучасна картина світу створена завдяки міграційним процесам, в особливості їх наслідкам. Вони відіграють величезну роль в соціально-економічному і демографічному розвитку будь-якої держави.

Визначення поняття міграція населення було однією із головних проблем дослідження радянської демографічної науки. За визначенням вченого В. І. Пєрєвєдєнцева: «Міграція – один з видів мобільності, а саме – просторова мобільність». Також він дає визначення поняття у широкому і вузькому значеннях. У широкому сенсі під міграцією вчений розуміє сукупність всяких переміщень людей у просторі. Дослідник сюди включає пересування населення по місту, сезонні міграції, поїздки на відпочинок і т.д. У більш вузькому розумінні під міграцією населення розуміється сукупність переселення людей, які нерозривно пов'язані зі зміною місця проживання на відносно довгий термін. Сюди вчений відносить переселення сільських жителів у міста і навпаки, направлення робітників по т. зв. «оргнабору», а також масові переселення

© *Shykhov Petro*

пов'язані з війнами та іншими факторами, що сприяють масштабним міграціям. Відтак учений зазначав, що для міграції, як дуже складного об'єкта вивчення в майбутньому доведеться виокремити окрему науку – міграціологію (Переведенцев, 1975).

Дослідниця Ж. А. Зайончковська визначає міграцію як «процес який розвивається за власним внутрішнім законом, що відображає прагнення індивідів, результати якого можуть не завжди співпадати з інтересами суспільства» (Зайончковская, 1972).

Учений А. Г. Волков стверджує, що «міграція являє собою функцію умов, які існують в місцях виходу мігрантів», тобто це ряд причин які спонукають населення переміщуватись з одного місця в інше (Волков, 1967).

Демограф О. У. Хомра розуміє міграцію як переміщення населення зумовлене зміною місця постійного проживання (Хомра, 1979).

У демографічному енциклопедичному словнику колективом авторів, під головною редакцією Д. Г. Валентея, міграція населення визначається як «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час» (Моисеенко, 1985).

Українська радянська енциклопедія дає таке визначення поняттю міграція населення «переміщення людей, пов'язані зі зміною місця проживання або повернення до нього» (Казанцева, 1981:521).

Серед українських дослідників варто виділити думку В.І. Товкун, яка під міграцією розуміє «сукупність переміщень людей між різними географічними регіонами, що ведуть до зміни місць їх постійного проживання» (Товкун, 1966).

Дослідження в області міграції населення радянського часу другої половини XX ст. умовно можна поділити на три періоди. Перший характеризується початком відновлення дослідження міграційних процесів шляхом узагальнення

© Шихов Петро

теоретичного досвіду 1920 –1930-х рр., та її оновлення на основі досвіду часів «відлиги». Для другого періоду (1960-1970-ті рр.) притаманні прикладні напрацювання шляхом спостережень, а також за результатами переписів населення задля покращення та полегшення його проведення у майбутньому. Це характерно для часів т. зв. «застою», коли емпіричні дослідження міграційних процесів допомагали покращувати державну політику щодо переміщень робітничої сили, етнічних питань і, шляхом виявлення напрямів та центрів міграцій, формувати бюджетну та промислову політику. Під час третього періоду (1970-1990-ті рр.) відбувається узагальнення набутого теоретичного і практичного досвіду, здійснюється виокремлення окремої науки «міграціології».

Щодо мети таких досліджень, то радянські вчені основну увагу приділяли ефективності перерозподілу робітничої сили шляхом «оргнабору». Вивчались питання керування міграціями в умовах соціально-економічної політики держави (увага акцентується на освоєння цілинних земель). Також, активні переміщення населення в середині Радянського Союзу давали величезну базу досліджень в області міграції населення, тому основу для новітніх досліджень в області міграції заклали економісти і географи.

Основу для вивчення міграційних процесів у згаданий період заклали радянські переписи населення другої половини XX ст., а саме 1959 р., 1970 р., 1979 р., 1989 р.

Новітній етап у вивченні міграційних процесів розпочався із закінченням Другої світової війни. Після смерті Й. Сталіна у 1953 р. і початком періоду «відлиги» було знято негласну заборону на дослідження народонаселення у зв'язку із закінченням масових репресій (у тому числі депортацій). Дослідники даного напряму пов'язують відродження досліджень населення і міграції із відкриттям Сибірського відділення Академії наук СРСР у 1957 р. Підрозділом даного відділення, який займався дослідженням міграції і народонаселення був Інститут економіки і статистики який

© *Shykhov Petro*

пізніше було перейменовано у Інститут економіки і організації промислового виробництва Сибірського відділення АН СРСР під керівництвом Г. О. Пруденського (Постановление Президиума Академии наук СССР…).

Сибір був ідеальною базою для дослідження переміщень населення, адже у післясталінську добу і з початком лібералізації життя багато депортованих або ув'язнених таборів почали мігрувати у різні місця. Це пов'язано з частковим зняттям заборони на переміщення із спецпоселень та масовою амністією політичних в'язнів.

Упродовж 1960–1970-х рр. було проведено величезну роботу із дослідження міграційних процесів, становлення методологічної бази, а також соціально-економічного життя населення. Зокрема, праці соціологині Т. І. Заславської, яка займалася вивченням соціальних та міграційних механізмів у сільській місцевості (Миграция сельского населения, 1970: 28).

Дослідниця також є засновницею т. зв. «соціальної міграції», яка стверджує, що мотиви міграції закладені не тільки у закономірностях розвитку виробництва (характерно для радянської доби), а і у постійно змінюваних потребах, прагненнях та інтересах людей. Згідно розвідок вченої, формування міграційних направлень відбувається як під впливом зовнішніх обставин (зокрема, організовані набори населення) та стимулів, так і через особливості особистості. Т. І. Заславська заклала підвалини до теоретико-методологічних основ міграційної поведінки (Заславская, 1969).

Також вченою у співавторстві з Л. Л. Рибаковським була опублікована праця із дослідження регулювання процесів міграції у соціалістичному суспільстві. У розвідці авторами було запропоновано декілька підходів до тлумачення терміну «мобільність». По-перше, воно позначалось як переміщення особи з місця постійного проживання; по-друге поняття використовувалось для загального позначення реальної та потенційної міграції; по-третє воно тлумачилось як потенційна готовність особи до можливої зміни власного територіального статусу (Заславская, 1978).

© Шихов Петро

Дослідником мобільності населення Л. Л. Рибаковським була розроблена ідея трьох стадій міграційного процесу. Зокрема, вчений зазначає, що на першій стадії іде формування передумов територіального руху населення. Друга стадія характеризується вже самим переміщенням або зміною територіального статусу. На останній стадії починається процес «пристосування» переселенців на новому місці перебування. Усі три стадії міграції не тільки обумовлюють послідовність даного процесу, але й показують власний взаємозв'язок. Автор так обумовлює дану теорію: мігрант – це майбутній переселенець під час територіального переміщення, а переселенець – це колишній мігрант у період його адаптації та облаштування на новому місці. Пов'язані між собою не тільки перші дві стадії. На думку вченого, перша і остання стадія також мають власний взаємозв'язок. Так, переселенці, які мають підвищену міграційну активність (високу здатність до переселення), в майбутньому знову можуть стати мігрантами. Дослідник наводить на роздуми про те, що та людина, яка вже мала досвід міграцій, але за деяких причин не змогла пристосуватись до нового місця проживання знову може стати мігрантом. У праці був узагальнений досвід переселень, а також досвід післявоєнних міграцій. Теорія трьохстадійності отримала визнання, адже охоплює міграційний процес в цілому, а також використовувалася у питаннях міграційної політики (Рыбаковский, 1973).

Також автором запропонована концепція коефіцієнтів інтенсивності міжрегіональних зв'язків. Власне вони дозволяють співставити інтенсивність між окремими регіонами у відносних показниках, таким чином, нівелюючи значні відмінності у чисельності населення регіонів та загальних масштабах міграційних потоків. Однак, ця методика не знайшла загального застосування, хоча й викликала розголос у наукових колах (Рыбаковский, 1969).

Щодо пристосування переселенців на нових місцях велику увагу даному процесу приділила у другій половині

1960-х рр. Ж. А. Зайончковська. Запропоновані нею методи дозволяли доволі точно встановити рівень пристосування осіб, які покинули місце постійного проживання, прослідкувати рух деяких груп таких людей, прослідкувати їх поведінку у середовищі корінного населення. Рівень пристосування корелюється в залежності від того до якої групи належать, а саме: чоловіки вони чи жінки, одні чи разом із сім'єю, кваліфіковані чи без досвіду роботи тощо. Також, згідно авторки, питання пристосування має значення при вивченні міграції, адже переселенець, котрому не вдалося пристосуватися, знову стає мігрантом (Зайончковская, 1972).

Також до процесу дослідження аналізу міграційних процесів долучились такі вчені в області фізико-математичних наук як: Г. М. Зуєв та Є. Л. Сороко, які спробували дати математичний опис міграційним процесам. Згідно напрацювань дослідників математичний опис міграційних процесів має включати, як основу, найбільш важливі якісні характеристики даного процесу і допускати їх послідовну деталізацію з метою підвищення ступеня об'єктивності математичної моделі вже наявним статистичним даним. Тобто, для того, щоб мати найдостовірніший результат потрібно отримати якнайбільший і найбільш точний масив даних по кількості та якості населення, яке мігрує задля того аби побачити точну картину того, що відбувається (Зуев, Сороко, 1978).

Дослідник В. І. Пєрєвєдєнцев зробив великий крок у процесі вивчення міграції. У своїй праці «Методи вивчення міграційних процесів» він вказує на ряд проблем, а саме: процес масового переселення сільського населення в міста (завелику урбанізацію), великий відтік населення на захід країни, завеликий зріст населення у республіках Кавказу та Середньої Азії. За словами вченого, як і будь-який дуже складний процес, міграцію повинні повноцінно оцінювати за допомогою такої системи: кількість вибулих, прибулих та їхнє сальдо. За їх допомогою він пропонував вираховувати

© Шихов Петро

міграційні зв'язки між регіонами, однак його методологія так і не знайшла повноцінного застосування. Учений також вказав, що міграція має завжди розглядатися у більш широкій зоні. Тобто, умовно вивчаючи міграцію окремої адміністративної одиниці, варто розглядати її і в контексті економічного регіону. Наприклад, вивчаючи міграційні процеси Донецької або Луганської областей, варто розглядати міграцію загалом у такому економічному регіоні як Донбас, або при вивченні міграційних процесів Кемеровської області варто враховувати і весь економічний регіон Кузбас. (Переведенцев, 1975).

Особливий внесок у дослідження міграційних процесів і загалом «міграціології» зробив економ-географ та демограф Б. С. Хорєв. На його думку, територіальний рух населення – сукупна характеристика міжміських та міжселищних переселень будь-якого типу, сукупність різних форм міграції, які взаємозалежні та взаємозамінні (Миграционная подвижность населения…, 1974).

З кінця 1960-х рр. у радянській географії на межі з іншими суспільствознавчими науками почалось формування концепції «єдиної системи розселення» (далі – ЄСР). Вона сформувалась завдяки системному аналізу розподілу населення в межах великих економічних районів, республік СРСР, так і країни в цілому. Дана концепція пов'язана з дослідженнями Б. С. Хорєва. На його думку, суть ЄСР слід розглядати в декількох аспектах: соціологічному – просторова форма організації суспільства, економічному – форма організації виробничих потужностей та географо-демографічному – розподіл та перерозподіл населення на окремій території. Суть даної концепції, згідно автора, полягає у тому, що сам процес розселення залежить від сформованого на окремій території виду виробництва, який першочергово впливав на даний процес (Хорев, 1975).

Також вченим було окреслено концепцію «опорного каркасу розселення» (далі – ОКР). Під ним розуміється сукупність опорних центрів розселення, а також транспортні

шляхи, що їх з'єднують. Теорія ОКР акцентує увагу на основних межах розселення. Основне її значення в тому, що вона дозволяє виявити територіальні системи та їх опорні центри на початковому етапі їх вивчення та моделювання. Визначення даних центрів дозволяє окреслити центри та зони зв'язків з оточуючим середовищем шляхом аналізу економіко-географічного положення (виявлення промислових, виробничих або сільськогосподарських центрів чи районів), а також транспортно-географічного (тобто шляхи сполучення між центрами). Дана концепція дозволила вченим окреслити не тільки шляхи міграції, а також осередки їх розселення (Хорев, 1981).

У співавторстві з В. М. Чапєком дослідниками було визначено такі поняття, як міграція та міграційний рух, розглядаючи перше як частину другого. У той самий час автори вважали міграційний рух як синонім рухливості (Хорев, Чапек, 1978).

Уже у 1980-х рр. дослідниками Б. С. Хорєвим, М. Б. Дєнісєнко та В. А. Іонцевим була виведена окрема наука «міграціологія», яка має узагальнити увесь категорійний та методологічний апарат задля повноцінного вивчення міграційних процесів. Автори розуміли її як науку, яка вивчає міграційний рух населення, обумовлений соціально-економічними відносинами та аналізує міграційний рух у взаємозв'язку (Хорев, Чапек, 1978).

Українські дослідження у області міграції населення також мали свій розвиток. Дослідниця В. І. Товкун зазначає, що розвідкам у області міграцій за радянської доби в УРСР не приділяли належної уваги. Це, на думку авторки, відбилося як на якості соціологічних і демографічних досліджень, так і на плановому перерозподілі робітничої сили і населення в загалом (Товкун, 1966).

Авторка, з огляду на недостатність вивчення міграційних процесів в Україні, намагається дати свою оцінку процесам переміщення населення. Так, досліджуючи процеси

© Шихов Петро

механічного приросту міського населення, вона зазначає, що в УРСР лідером за кількістю переселених людей є Донецька та Луганська області, пояснюючи це значними темпами індустріалізації Донецько-Придніпровського економічного району. Дослідниця, на основі головних територіальних напрямів міжобласних територіальних переміщень в УРСР доводить, що головною рисою міграції всередині республіки був напрям із заходу на схід, а також сильне тяжіння переселенців до найбільших обласних центрів (Товкун, 1966).

Вчений В. М. Кубійович при дослідженні змін у трудових ресурсах УРСР наголошує, що за даними радянської статистики індустріалізація вела до збільшення не тільки кількості населення України, але і до збільшення частки росіян. Дослідник зазначив, що дана політика є частиною радянського плану з русифікації населення УРСР. Автор зазначає, що для того, щоб прослідкувати міграційні процеси у період між 1959-1970 рр. потрібно було б давати запит про місце народження мешканців чого зроблено не було. Тоді, можна його порівняти з місцем перебування на час перепису і точніше простежити обмін населення УРСР з іншими республіками. Дослідником визначено, що на нерівномірний приріст населення впливає багато факторів, зокрема, нерівномірна народжуваність і природній приріст, а також міграції. Для прикладу В. Кубійович наводить приріст Донецького басейну, який характеризується як найбільшим числом приросту населення, так і найбільшою урбанізацією, що пояснюється постійним зростанням індустріалізації. Він пояснює це тим, що на зростання населення впливає його високий природний приріст, а також найбільша ступінь іммігрaції з різних областей УРСР та РРФСР (Кубійович, 1972).

Одним з вагомих прикладів результативності таких досліджень є створення вагомої праці «Історія міст і сіл Української РСР». Вона з'явилась завдяки колективній праці вчених різних галузей, зокрема: демографії, міграціології, історії, культурології, архівознавства, географії (Черняхівська, 2021).

Висновки. Отже, під міграцією населення слід розуміти процес, який включає в себе зміну місця постійного проживання з соціально-економічних, політичних, етнічних та інших причин.

Різноманітність варіантів визначення поняття «міграція населення» пояснюється науковою масштабністю тому, що дане визначення пересікається з різними аспектами таких наук, як демографія, географія, економіка, соціологія, математика та ін. Через це відбувається різне трактування поняття, що в свою чергу відображається на наукових підходах.

Мотивацією для досліджень міграційних та переселенських процесів була повоєнна відбудова. Радянська влада потребувала значних ресурсів для розвитку промисловості та сільського господарства. В умовах нестачі трудових ресурсів єдиним рішенням були переселення та організований набір робітників, але для успішної реалізації даної політики виникла потреба у дослідженні пристосування, причин та мотивацій мігрантів, що і мало відбиток у подальших розвідках.

Більшість дослідників для характеристики міграційних процесів виділяють такі критерії: перетин мігрантами кордонів різних територіальних утворень (економічні та промислові райони, кордони республік СРСР), змішання різних видів руху населення, мобільність міграційних процесів.

Даний етап досліджень міграційних процесів характеризується відсутністю наступності, адже у період репресій, масових депортацій, та війни розвідки з даного напряму не проводились і відродження відбувалося на основі старих напрацювань. Дані дослідження мають ряд таких характеристик: критика закордонних наукових праць; висока цензурованість та централізованість, адже усі праці з проблеми міграцій видавалися лише за погодженням з АН СРСР; спирання на праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та Й. Сталіна, тобто відсутність незалежності досліджень від соціалістичної спрямованості.

© Шихов Петро

Українські розвідки з області міграції обумовленого періоду в основному відображають процеси організованого набору робітничої сили, а також урбанізацію, що було характерним для УРСР другої половини XX ст.

Характер більшості досліджень не дають змогу зробити однозначні висновки про те які саме фактори (економічні, соціальні, особисті) впливають на процес міграції. Проте в умовах радянської політики, за твердженнями більшості авторів тієї доби, можна стверджувати, що основним мотивом переселенських процесів другої половини XX ст. в СРСР були саме економічні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн Л. Ю. Горак В. В. Україна – цілинним землям. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1962. 82 с.

2. Близнюк В. Ф. Кількісні зміни в складі робітників Донбасу (1951–1958 рр.). *Український історичний журнал*. 1975. № 7. С. 92–93.

3. Волков А. Г. Вопросы о миграции в программе переписи населения. Вестник статистики. 1967. № 2. С. 106–110.

4. Волков А. Г. Избранные демографические труды [Текст]: сб. науч. ст. / сост. и науч. ред. А. Г. Вишневский. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 567 с.

5. Данильченко О. П., Рубльов О. С. Вклад трудящих Української РСР в освоєння цілинних земель. *Український історичний журнал*. 1984. № 3. С. 34–44.

6. Касьянова Н. Державні причини організованих міграцій в Українській РСР (1940 – 60–ті рр.). *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 54–65.

7. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

8. Жбанова К. Дослідження організованих наборів та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. у працях радянських науковців. *Наукові праці*

© *Shykhov Petro*

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 419–433.

9. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости). Москва : Статистика, 1972. 164 с.

10. Заріхта Т. П. До питання про міграцію сільської молоді. *Демографічні дослідження*. Київ, 1971. Вип. 2. С. 192–197.

11. Заславская Т. И. Рыбаковский Л. Л., Процессы миграции и их регулировіание в социалистическом обществе. *Социологические исследования*. 1978. № 1 С. 56–66.

12. Заславская Т. И. Миграция сельского населения: цели, задачи и методы регулирования. Новосибирск: Изд-во ИЭиОПП СО СССР. 1969. 127 с.

13. Зуев Г. М., Сороко Е. Л., Математическое описание миграционных процессов, Автомат. и телемех. 1978. Вып. 7. С. 94–101.

14. Іванишина В. Міграційні процеси в Україні в 60-х рр. XX ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки : до 170-річного ювілею.* Київ: НПУ, 2004. Вип. 1. С. 171–176.

15. Казанцева В. Ф. Міграція населення. Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ. 1981. 554 с.

16. Кубійович, В. Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр. *Український історик.* № 1-2. 1972. С. 27-42.

17. Малиновська О. А. Міграційні дослідження радянського періоду та їх вплив на сучасне міграцієзнавство в Україні. *Демографія та соціальна економіка.* 2013. № 2 (20). С. 156–166.

18. Миграционная подвижность населения в СССР / под ред. Б.С. Хорева, В.М. Моисеенко. Москва: Статистика, 1974. 159 с.

19. Миграция сельского населения / Под ред. Т. И. Заславской. Москва: Мысль, 1970. 348 с.

20. Моисеенко В. М. Миграция населения. Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Валентей Д. И. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 608 с.

© Шихов Петро

21. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. Москва: Издательство «Наука», 1975. 231 с.

22. Постановление Президиума Академии наук СССР от 9 мая 1958 г. № 278. URL: https://www.ieie.su/assets/files/about/appr-creat.pdf (дата звернення: 25.12.2021).

23. Рыбаковский Л.Л. Проблемы формирования народонаселения Дальнего Востока. Хабаровск, 1969. 200 с.

24. Рыбаковский Л. Л. Региональный анализ миграций. Москва: Статистика, 1973. 159 с.

25. Товкун В. І. Особливості міграції населення Української РСР у 1959–1963 рр. *Український історичний журнал*. № 4. 1966. С. 49-56.

26. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев: Наукова думка, 1979. 148 с.

27. Хорев Б. С. Проблемы городов (Урбанизация и единая система расселения СССР) / Б. С. Хорев. Москва: Мысль, 1975. 428 с.

28. Хорев Б. С. Территориальная организация общества. Москва: Мысль, 1981. 320 с.

29. Хорев Б.С., Чапек В.Н. Проблемы изучения миграции населения. Москва: Мысль, 1978. 254 с.

30. Черняхівська О. У витоків енциклопедичного проєкту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. *Соціум. Документ. Комунікація.* 2021. № 11 С. 205–225.

REFERENCES

1. Bernshteyn, L. Yu. Horak, V. V. (1962). *Ukrayina – tsilynnym zemlyam [Ukraine – virgin lands.].* Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoyi literatury URSR [in Ukrainian].

2. Blyznyuk, V. F. (1975). *Kil'kisni zminy v skladi robitnykiv Donbasu (1951–1958 rr.).[Quantitative changes in the composition of workers in Donbass (1951-1958)]* Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal., 7, 92–93 [in Ukrainian].

3. Volkov, A. G. (1967). *Voprosy o migratsii v programme perepisi naseleniya. [Questions about migration in the census*

© *Shykhov Petro*

program]. Vestnik statistiki – Bulletin of statistics., 2, 106–110 [in Russian].

4. Volkov, A. G. (2014). *Izbrannye demograficheskie trudy: sb. nauch. st. [Selected demographic writings].* Moskva: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, [in Russian].

5. Danyl'chenko, O. P., Rubl'ov, O. S. (1984). *Vklad trudyashchykh Ukrayins'koyi RSR v osvoyennya tsilynnykh zemel' [The contribution of the workers of the Ukrainian SSR in the development of virgin lands].* Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3, 34–44 [in Ukrainian].

6. Kas'yanova, N. (2016). *Derzhavni prychyny orhanizovanykh mihratsiy v Ukrayins'kiy RSR (1940 – 60-ti rr.) [State causes of organized migration in the Ukrainian SSR (1940 – 60's)]*. Novi storinky istoriyi Donbasu – New pages in the history of Donbas. (Vols. 25), (pp. 54–65) [in Ukrainian].

7. Donbas v etnopolitychnomu vymiri (2014). *Donbas in the ethno-political dimension.* Kyiv: IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny [in Ukrainian].

8. Zhbanova, K. (2016). *Doslidzhennya orhanizovanykh naboriv ta pereselennya robitnykiv v URSR u druhiy polovyni 1940-kh – 1980-kh rr. u pratsyakh radyans'kykh naukovtsiv. [A study of organized recruitment and resettlement of workers in the USSR in the second half of the 1940s and 1980s in the works of Soviet scholars].* Naukovi pratsi Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho, 44, 419-433 [in Ukrainian].

9. Zayonchkovskaya, Zh. A. (1972). *Novosely v gorodakh (metody izucheniya prizhivaemosti). [New settlers in cities (methods of studying survival rate)].* Moskva: Statistika [in Russian].

10. Zarikhta, T.P. (1971). *Do pytannya pro mihratsiyu sil's'koyi molodi. [On the issue of rural youth migration]. Demohrafichni doslidzhennya* – Demographic research.. Kyiv, 2, 192–197 [in Ukrainian].

11. Zaslavskaya, T. I. Rybakovskiy, L.L. (1978). *Protsessy migratsii i ikh regulirovianie v sotsialisticheskom obshchestve [Migration processes and their regulation in socialist society.].*

© Шихов Петро

Sotsiologicheskie issledovaniya – *Sociological research.*, 1, 56–66 [in Russian].

12. Zaslavskaya, T. I. (1961). *Migratsiya sel'skogo naseleniya: tseli, zadachi i metody regulirovaniya. [Rural migration: goals, objectives and methods of regulation]*. Novosibirsk: Izd-vo IEiOPP SO SSSR [in Russian].

13. Zuev, G. M., Soroko, E. L. (1978) *Matematicheskoe opisanie migratsionnykh protsessov. [Mathematical description of migration processes]*. Avtomat. i telemekh, 7, 94-101 [in Russian].

14. Ivanyshyna, V. (2004). *Mihratsiyni protsesy v Ukrayini v 60-kh pp. XX st. [Migration processes in Ukraine in the 60's XX century]*. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 6: Istorychni nauky: do 170-richnoho yuvileyu. (Vol. 1) (pp. 171–176). Kyiv: NPU [in Ukrainian].

15. Kazantseva, V. F. (1981). *Mihratsiya naselennya. [Population migration]*. Ukrayins'ka radyans'ka entsyklopediya – Ukrainian Soviet Encyclopedia. Kyiv: Holovna redaktsiya URE [in Ukrainian].

16. Kubiyovych, V. (1972). *Zminy v stani naselennya Ukrayins'koyi RSR u 1959 –1969 rr. [Changes in the state of the population of the Ukrainian SSR in 1959–1969.]*. Ukrayins'kyy istoryk - Ukrainian historian. 1–2, 27–42 [in Ukrainian].

17. Malynovs'ka, O.A. (2013). *Mihratsiyni doslidzhennya radyans'koho periodu ta yikh vplyv na suchasne mihratsiyeznavstvo v Ukrayini. [Migration studies of the Soviet period and their impact on modern migration studies in Ukraine]*. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy, 2 (20), 156–166 [in Ukrainian].

18. Khorev, B. S. Moiseenko, V. M. (Ed.). (1974). *Migratsionnaya podvizhnost' naseleniya v SSSR. [Migration mobility of the population in the USSR]*. Moskva: Statistika [in Russian].

19. Zaslavskaya, T. I. (Ed.) (1970). *Migratsiya sel'skogo naseleniya [Migration of the rural population]*. Moskva: Mysl' [in Russian].

© *Shykhov Petro*

20. Moiseenko, V. M. (1985). *Migratsiya naseleniya. [Population migration]* Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar' – Demographic Encyclopedic Dictionary. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].

21. Perevedentsev, V.I. (1975). *Metody izucheniya migratsii naseleniya*. [*Methods for studying population migration*]. Moskva: Izdatel'stvo «Nauka» [in Russian].

22. Postanovlenie Prezidiuma Akademii nauk SSSR ot 9 maya 1958 g. № 278. [*Decree of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of May 9, 1958 No. 278*]. URL: https://www.ieie.su/assets/files/about/appr-creat.pdf (data zvernennya: 25.12.2021). [in Russian].

23. Rybakovskiy, L.L. (1969). *Problemy formirovaniya narodonaseleniya Dal'nego Vostoka. [Problems of formation of the population of the Far East]*. Khabarovsk [in Russian].

24. Rybakovskiy, L.L. (1973). *Regional'nyy analiz migratsiy. [Regional analysis of migrations]*. Moskva: Statistika, [in Russian].

25. Tovkun, V. I. (1966). *Osoblyvosti mihratsiyi naselennya Ukrayins'koyi RSR u 1959–1963 rr. [Peculiarities of migration of the population of the Ukrainian SSR in 1959–1963]*. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 4, 49–56. [in Ukrainian].

26. Khomra, A. U. (1979). *Migratsiya naseleniya: voprosy teorii, metodiki issledovaniya*. *[Migration of the population: questions of theory, research methods]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

27. Khorev, B. S. (1975). *Problemy gorodov* (*Urbanizatsiya i edinaya sistema rasseleniya SSSR)*. *[Problems of Cities (Urbanization and the Unified Settlement System of the USSR)]* Moskva: Mysl' [in Russian].

28. Khorev, B. S. (1981). *Territorial'naya organizatsiya obshchestva*. *[Territorial organization of society]* Moskva: Mysl' [in Russian].

29. Khorev, B. S., Chapek, V. N. (1978) *Problemy izucheniya migratsii naseleniya*. *[Problems of studying population migration]* Moskva: Mysl' [in Russian].

© Шихов Петро

30. Chernyakhivska O. (2021) *U vytokiv entsyklopedychnoho proyektu «Istoriya mist i sil Ukrayins'koyi RSR» u 26-ty tomakh* [At the origin of the encyclopedic project «History of cities and villages of the Ukrainian SSR»: in 26 volumes]. Society. Document. Communication. 11. 205–225 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу узагальнити теоретичні основи досліджень міграційних процесів у розвідках радянських дослідників другої половини XX ст.

Визначено, що поняття «міграція населення» має багато визначень. З'ясовано, що причиною різноманітності трактувань даного терміну є наукова спеціалізація конкретного дослідника, адже дослідженням міграції населення займалися фахівці з різних наук. Встановлено, що напрацювання за даного напрямку проводили дослідники з таких наук, як географія, економіка, соціологія, демографія.

З'ясовано, що розвідки зазначеного періоду умовно поділяються на три періоди. Перший період – це період відновлення, коли після сталінських часів було знято заборону на дослідження, і характеризується початком формування теоретичної бази за допомогою набутого досвіду у 1920-1930-х рр. Другий період (1960-1970-ті рр.) стосується емпіричних методів шляхом спостережень, щоб на основі отриманих даних покращити теоретичну основу майбутніх досліджень. Третій період (1970-1990-ті рр.) – час формування окремої науки «міграціології» та узагальнення в ній усього набутого практичного досвіду.

Виокремлено, що період відновлення досліджень з області міграції припадає на кінець 1950-х рр. Початок поновлення вивчення міграційних процесів відбувається у Сибірському відділенні АН СРСР. Визначено чому саме Сибір став базою для практичних розвідок в області міграції.

Зазначено низку науковців, які займалися формуванням теоретичної, а згодом і практичної бази досліджень. Описано

© *Shykhov Petro*

сферу їх інтересів у цій царині. Визначено вклад, який зробили науковці задля формування єдиного теоретичного апарату, що потім трансформувався у окрему науку. З'ясовано, що вчені у своїх розвідках спираються лише на радянський досвід і формування теоретичної основи досліджень відбувається в ізоляції від міжнародного досвіду з даної галузі. Зауважено і про математичні спроби опису міграційних процесів на основі статистичних даних. Визначено мету досліджень з даної проблеми, адже вивчення міграції дозволяло ефективніше розробляти державну політику міграції населення, а також покращити промислову та містобудівну політику.

Ключові слова: *міграціологія, СРСР, Донбас, спецпоселення, організований набір населення, переселення, мобільність населення, демографія.*

© Шихов Петро